

Бугера І. С. (м. Чернігів)

«Родина полковника Лизогуба та чернігівське козацтво у трьохсотрічній історії церкви св. Катерини м. Чернігова»

Коротка історія родини Лизогубів у XVII-XVIII ст. та діяльність славетних представників цього козацького роду

В середовищі дослідників історії та архітектури міста Чернігова 18 століття зведення церкви св. Катерини пов'язують з родиною Лизогубів. В даній статті коротко подається історія родини Лизогубів у XVII-XVIII ст. та діяльність славетних представників козацького роду. На основі документів та описів Катерининського храму показано зв'язок родини Лизогубів з деякими будівлями Чернігівщини, та, особливо, церкви св. Катерини м. Чернігова. Представники козацьких родин м. Чернігова були парафіянами церкви протягом XVIII та XIX ст. У XXI ст. церква була передана у користування козацькій релігійній громаді УПЦ КП і продовжує традиції військової церкви, започатковані 300 років тому. У публікації наводяться документи та описи храму, що показують зв'язок козацтва м. Чернігова у XVIII–XXI ст. з історією та діяльністю церкви св. Катерини м. Чернігова.

Ключові слова: церква св. Катерини, полковник, будівництво, козацтво, чернігівський полк, іконостас, герб.

В історії українського козацтва родина Лизогубів залишилась як родина творців, меценатів і справжніх патріотів. Протягом майже трьох століть представники козацького роду Лизогубів були активними дійовими особами української історії, і згадки про цю велику родину зберігають не тільки численні документи XVII – початку XX століть, а й чудові пам'ятки історії та культури, створені їхнім коштом. А Катерининська церква 1715 р., що височить на в'їзді до старовинного міста Чернігова з боку Києва досі нагадує про відвагу козацького Чернігівського полку та славетного полковника Якова Лизогуба.

Катерининська церква – струнка, біла й ошатна споруда на високому пагорбі одразу привертає увагу людей своїм чітким силуетом і пружними позолоченими банями. Зведення споруди пов'язане з діяльністю представників козацького старшинського роду Лизогубів. До побудови храму причетні Яків Кіндратович Лизогуб, його син та онук.

Герб родини Лизогубів.
Реконструкція К. Ягодовського

Родоначальником роду Лизогубів вважається козак Кіндрат Іванович Лизогуб з містечка Глем'язів на Переяславщині [1, 43]. Його два сини вступили до козачого війська і скоро за свої видатні здібності Іван Лизогуб у 1661 році став Уманським полковником, а Яків у 1662 році – Каневським. Яків Лизогуб їздив посланцем від гетьмана І. Брюховецького до Москви, від гетьмана Дорошенка – на Лівобережжя. Побоявшись популярності Лизогуба на Правобережжі, Дорошенко 1669 році змістив Якова Кіндратовича на посаду генерального осавула. Однак поступово Лизогуб перестав поділяти погляди Петра Дорошенка, став більше схилитись до Івана Самойловича і вимушений був переїхати на лівий берег Дніпра, до Конотопа.

Вже 1687 р. він повернувся у велику політику, взяв участь у Кримському поході та у змові проти Івана Самойловича. На Коломацькій козацькій раді Я. Лизогуб підтримав пропозицію старшини про обрання новим гетьманом України генерального осавула Івана Степановича Мазепу і за це отримав уряд чернігівського полковника замість Григорія Самойловича, заарештованого разом з батьком. Новий гетьман за вірну службу подарував Я. Лизогубу село Соснівку, а у 1689 р. за участь у другому Кримському поході передав йому села Слабин, Бігач, Шестовицю, Золотинку, Козероги, Андріївку, Гнилушу (тепер Лебедівка), Соколівку [2, 472].

У 1689 році Яків Лизогуб, як людина, з точки зору гетьмана, досвідчена у справах військових і дипломатичних, разом з трьома найстарішими українськими полковниками супроводжував гетьмана до Москви, куди останній їхав представитись царям Івану та Петру Олексійовичам.

У травні 1696 році під час Азовського походу командування 15-тисячним українським козацьким військом було доручене Якову Лизогубу, який призначений був наказним гетьманом. Козацький Чернігівський полк відіграв вирішальну роль у взятті фортеці, а Яків Лизогуб особливо відзначився своєю хоробрістю і талантом полководця [3, 105].

Основу війська під час Азовського походу склали 4 полки – Чернігівський, Гадяцький, Лубенський та Прилуцький. Під час рішучого штурму українські козаки

Хрест, яким нагороджений Чернігівський козацький полк за взяття фортеці Азов в 1696 р.

захопили один бастіон і гармати, які були на ньому, та повернули їх на турків. Їм на підмогу прийшли донські козаки та московські стрільці. У неділю 19 липня 1696 р. о другій годині дня турки здалися. Після великого бенкету 30 липня козацьке військо рушило додому. Петро I оцінив подвиги Якова Лизогуба і у листі до патріарха Адріана від 20 липня 1696 р., зокрема, писав: «Малороссийские войска, при которых неотступно пребывал муж добродетельный и военных трудов искусный, Гетман наказной, Яков Лизогуб, полковник Черниговский... Мы велели дать малороссийским войскам 15000 рублей наказному гетьману с полковниками и сотникам и знатным товариствам, особь каждому червонными золотыми».

Яків Кіндратович Лизогуб особисто отримав 40 соболів, 100 рублів і 30 червінців [4, 523–524], Чернігівський полк же був нагороджений срібним хрестом, який нині зберігається в Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарновського. Цей хрест, розміром 31×16,5 см, складається із металевих пластин, а в середину вставлений дерев'яний хрест як основа. Викарбувані на ньому Бог – Отець, два

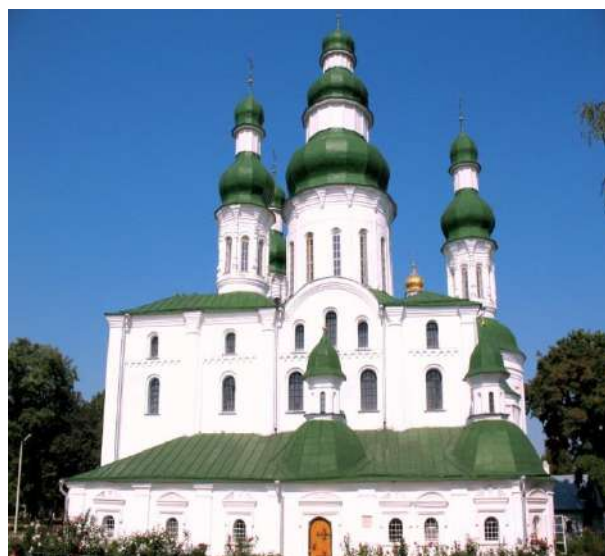
ангели і голуб, нижче – Розп'яття, Богоматір на повний зріст та Іоан Богослов.

На верхній пластині збереглося тавро з літерами «С. Є», яке свідчить про виготовлення хреста у 1696 р. На звороті є одинадцять гладеньких медальйонів. На п'яти медальйонах та на держаку вигравіюваний двома майстрами уставом і курсивом напис тогочасною староукраїнською мовою. В ньому говориться: «Во блгвременное црствование великаго гдра цра и великаго княз Петра Алезсеевича/ всея вел и малыя бъл : рос: самодерца / за щасливог реименту: ясне: вел: его: мил: пна: Іоанна: Мазепы: гетмана: воска его: црского: прстлого вел: запорозкого/ радътелни ради служби под Азовом, Єго мл пана Іакова Лизогуба полковника черниговского на то час маючого в зледеню и над иними полками зверхно / крест сей гсднь з полковою црквію и всеми утврами црковними євлієм и сосудами / з его вел гдра казни пожалован в полк Черниговскій лета от создания мир: 7204 а от воплощ: Бга слова 1696 мца авг: А (1)». Цей напис з'явився, мабуть, вже після отримання в подарунок хреста [5, 91].

Героєм азовської битви повернувся старий полковник до Чернігова, де і помер 9 серпня 1698 р. Своїм заповітом Яків Кіндратович Чернігівське полковництво передав синові Юхиму, а маєтності й інші багатства – порівну всім членам родини [6, 9].

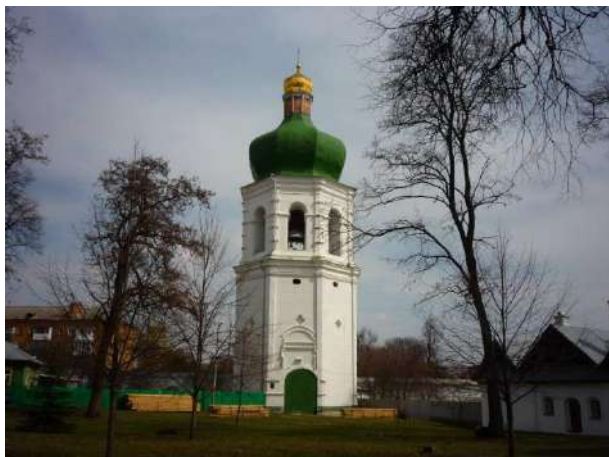

Епітафія на усипальниці Я. Лизогуба.
Фото автора

Усипальниця Якова Лизогуба – церква св. Іакова з північного боку Успенського собору Єлецького монастиря м. Чернігова.
Фото автора

Я. Лизогуб належав до тих можновладців, які суттєво сприяли розвитку національної культури. У своєму заповіті значні суми він виділив київським та чернігівським монастирям і церквам: Києво-Печерській лаврі, собору св. Софії, Чернігівським Борисоглібському та Троїцько-Іллінському монастирям надавалось по 100 золотих. Чернігівському Єлецькому монастирю, де заповів себе поховати, – тисячу золотих. На ці кошти до південно-західної частини Успенського собору монастиря було прибудовано усипальницю, яка після освячення 1701 р. отримала назву церкви св. Іакова. Праворуч від входу до неї на стіні збереглась плита з епітафією, яка сповіщає, що тут похований Я. К. Лизогуб: «Зде Иаков Лизогуб воин роскій славный, Полковник Черниговский, храбрій, добрій, давный, Благоразумный сего града оградитель, Азова и многих мест крепкій победитель В тысяч шестьсот осмый год на девять десятый Августа в девятый день в Небесный град взятый Храма же сего над ним прещедрейший здатель Ефим отчих цнот, честей истый подражатель Егда zde молитеся, кончить словы тыми, Христе, душу Иакова впокой со святыми» [7, 53].

Дзвіниця Чернігівського Єлецького монастиря.
Фото автора

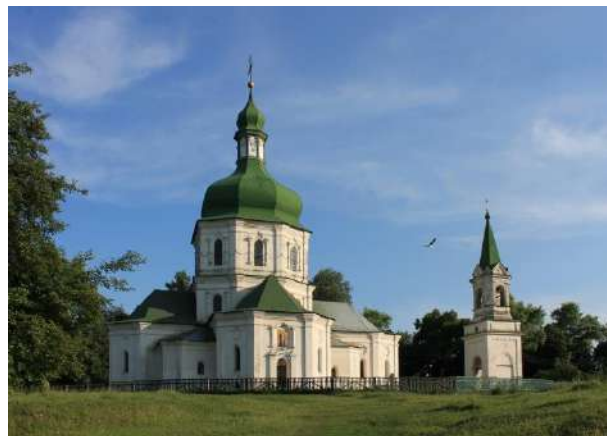
Будинок Лизогуба на Чернігівській фортеці.
Фото автора

Дослідники вважають, що 1700 р. Яків або Юхим Лизогуби спорудили дзвіницю Єлецького монастиря.

Донині зберігся в Чернігові Будинок полкової канцелярії або Будинок Лизогуба – один з небагатьох зразків житлової архітектури України кінця XVII ст., споруджений зусиллями Якова Кіндратовича.

Кам'яниця Лизогуба у Седневі.
Фото автора

Воскресенська церква у Седневі.
Фото автора

Садиба Лизогубів у Седневі почала складатися в кінці XVII ст., коли містечко стало маєтністю Якова Кіндратовича. На його замовлення зведено житлові, культові і господарські споруди, почав формуватися парк. До середини XIX ст. седнівська садиба Лизогубів являла собою мальовничий архітектурний ансамбль. З первісного стану садиби збереглися кам'яниця Лизогубів (одноповерхова хата з сіньми і двома кімнатами), Воскресенська церква та Седнівський парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва [8, 56–67].

Юхим Якович Лизогуб Чернігівське полковництво успадкував від батька Якова Кіндратовича разом з маєтностями у Слабині, Шестовиці, Золотинці, Козерогах, Андріївкою та Гнилушою згідно з його заповітом. «Ефим Лизогуб известен лишь тем, что женат на дочери Петра Дорошенка» – пише про полковника О. Лазаревський [9, 108]. По собі залишив пам'ять не як військовий діяч, а як будівничий, оскільки саме він разом із Яковом Кіндратовичем зводить в Єлецькому монастирі усипальню Лизогубів та монастирську дзвіницю.

На вулиці Східночеській (нині О. Молодчого) № 1 у Чернігові знаходився головний будинок садиби Лизогубів, започаткованої Юхимом Яковичем на початку XVIII ст., що складалася з головного будинку, флігеля, кам'яниці (невеликої будівлі з цегли – з величезним льохом і скромною світлицею) та саду. Головний будинок садиби був розібраний у 1987 р.

Яків та Семен Юхимовичі успадкували від батька хист будівничих. Найкращим пам'ятником собі вони залишили Катерининську церкву, яку спорудили на власні кошти. Іконостас Катерининської церкви також був влаштований братами Яковом та Семеном Лизогубами на початку XVIII ст.

Будівництвом Катерининської церкви в Чернігові Яків Юхимович увічнив героїзм Чернігівського козацького полку. Ця пам'ятка мала стати своєрідним військовим меморіалом на честь переможного походу українського війська на чолі з наказним гетьманом Яковом Кіндратовичем Лизогубом до Азова у 1696 р. У будівництво церкви були вкладені значні кошти нащадків полковника й інших представників козацької старшини. Цей монументальний баштоподібний храм у стилі українського бароко був освячений в 1715 р., але думка про побудову нової мурованої церкви Катерини могла виникнути вже у другій половині 1696 р.

Перше писемне свідчення про Катерининську церкву належить історику, статистику і етнографу О. Шафонському. В 1786 р. у своїй праці про Чернігівське намісництво, яка вийшла друком у Києві 1851 р., він зазначив, що церква зведена коштом і стараннями померлих братів Семена і Якова Лизогубів згідно з заповітом їх батька – чернігівського полковника Юхима Лизогуба [10, 288]. Щоправда, невідоме походження цих відомостей, але в подальшому вони стали основою для дослідження Катерининської церкви істориками більш пізніх часів. Чернігівський полковник Юхим Лизогуб помер між січнем і 27 вересня 1704 р., то виходить, що почалось будівництво церкви у 1705 р. чи навіть у 1706 р. А на першому мальованому плані міста - «Абрисі Чернігівському», створеному, вірогідно, влітку 1706 р. після відвідин Чернігова Петром I, церква намальована вже збудованою, хоча зображення її досить умовне, що дає можливість припустити, що на той час храм був не завершений будівництвом [11].

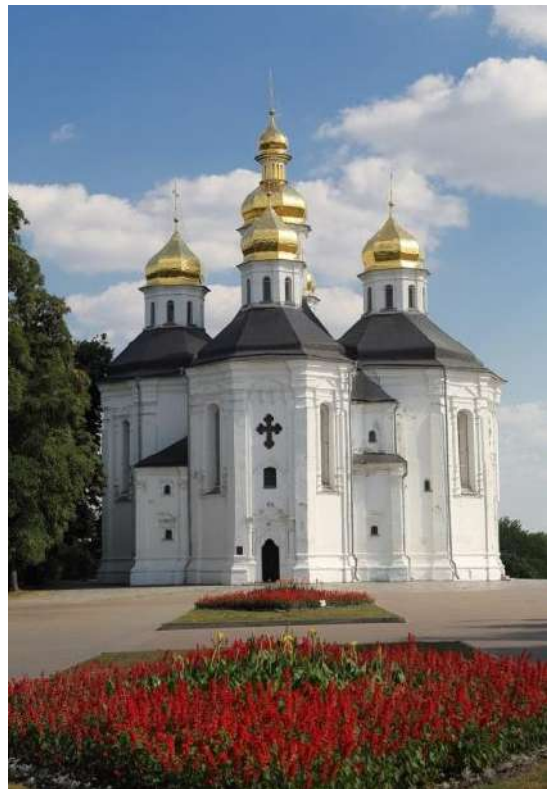

Фото М. Турчина

Над рисунком напис «Екатерининская», а під ним – «каменная», церква тут зображена тридільною, з трьома банями. Звідси виходить, що комплекс будівельних робіт почав виконуватись ще в кінці XVII ст., можливо, вже після смерті Я. К. Лизогуба 9 серпня 1698 р. Початок будівництва Катерининської церкви можна віднести до кінця XVII ст. Робота будівельників закінчилась у 1706–1707 рр., потім проводились опоряджувальні роботи.

Важливе значення мала публікація Ф. Гумілевським напису на Євангелії 1688 р.: «Подал до церкви мурованої Катерининської черниговской раб божий Іаков Ефимович Лизогуб, генеральний бунчужний, року 1715 апр. 14». Інше Євангеліє, львівського друку, 1690 р. має напис: «дано до храму св. великомученицы Екатерины рабом божим Ерофеем

Петровим року 1698». Ф. Гумілевський зробив висновок, що в цьому написі мала на увазі більш рання дерев'яна церква, яка стояла на цьому місці [12, 66].

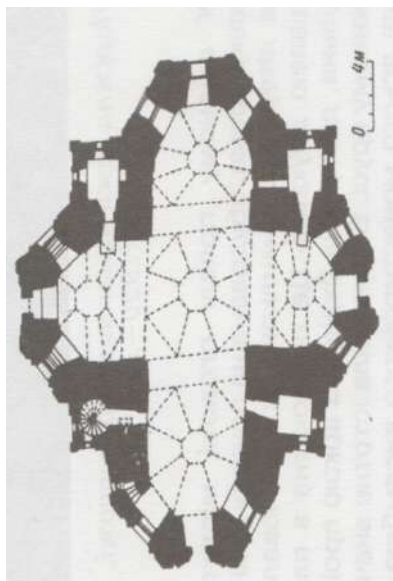
Архітектор і дослідник українського зодчества Віктор Вечерський у своїй праці «Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України» про Катерининську церкву у Чернігові пише, що вона «є найвизначнішою в Україні пам'яткою стилю українського (козачого) відродження XVII – XVIII ст., що збереглась в автентичному вигляді, справила вирішальний вплив на розвиток української архітектури й є містобудівною домінантою історичного середмістя» [13, 64-65].

Чернігівський архітектор і краєзнавець А. Карнабед писав: «Катерининська церква – меморіальна споруда..., тому не випадково тут є центрична композиція. Її основу становить центральна найвища частина – так званий четверик, до якої прилягають по осях північ – південь і захід – схід трохи нижчі восьмигранні в плані об'єми – восьмерики, так, як це робили українські будівничі в дерев'яних культових будовах. Центричність і баштоподібність пам'ятки підкреслюють низькі приміщення між гранчастими частинами – восьмериками.

Завдяки цьому створено струнку і компактну п'ятибанну споруду, пірамідальний, динамічно зростаючий догори об'єм якої чудово завершує високий пагорб на сході стародавнього Подолу» [14, 43–45.].

Декоративне оздоблення
вікна церкви.
Фото М. Турчина

План церкви св. Катерини.
За М. Цапенком

Оздоблення порталу
Катерининської церкви.
Фото М. Турчина

Катерининська церква – це хрестова в плані центрична п'ятибанна споруда. Грані струнких восьмериків підкреслені пілястрами (лопатками), які переходять вгорі у багатопрофільний карниз. В основі споруди високий цоколь, який оперізує споруду з усіх боків і створює враження про неї як про меморіальний пам'ятник. Високі вікна на фасадах восьмериків обрамлені лиштвами із напівколонок з перехватами і трикутних фронтончиків. Портали трьох входів мають вишукані форми. Вони надзвичайно виразні і пластичні. Своєю соковитою пластикою вони створюють складну гру світла і тіні. Їхнє обрамлення являє собою спарені круглі і гранчасті напівколонки, які підтримують розіркнені фронтончики. Головним був західний вхід, найбільш пишно прикрашений багатопрофільними декоративними деталями аж до карнизу.

Архітектурні оздоби фасаду з вікном у вигляді хреста. Фото М. Турчина

Багатопрофільний карниз на фасаді церкви св. Катерини. Фото М. Турчина

Обрамлення порталів пов'язані з іншими елементами архітектурного декору фасадів, що знаходяться вище, за допомогою вертикальних тяг. Цим прийомом виявляється на фасадах нерозчленованість інтер'єру і підкреслюється стрункість всіх чотирьох рамен.

Вертикальні лінії основного об'єму лише вгорі зупиняються багатопрофільною горизонтальною лінією карнизу, переходячи вище нього через мальовничі лінії головних барокових бань до барабанів і вище – до завершення.

Підкупольний простір церкви.
Фото М. Турчина

Інтер'єр храму. Вигляд 2014 року. Фото М. Турчина

Саме в декорі фасадів найбільше виявилось барокових рис. Всередині споруди рамена просторового хреста нічим не розділені й до того ж відсутні хори з південної і північної сторін, що дає можливість зорво одразу охопити інтер'єр. Чотири підпружні, дещо стрільчасті, арки тримають підбанник і купол. Білий колір стін, склепінь, арок і куполів дає відчуття простору, світла і свободи. Настінні розписи відсутні і жодних відомостей про них немає. Головною рисою інтер'єру пам'ятки є розкриття простору вгору. Цьому сприяє відсутність хор (за винятком західного восьмерика) і горизонтальних ліній, як і на фасадах. А тому інтер'єр храму сприймається зразу у всій своїй своєрідності і динаміці архітектурно-конструктивного рішення. У східному рамені влаштований вівтар, інші призначені для розміщення віруючих. Два східні невеликі приміщення між восьмериками слугують дияконником і ризницею, а два західні використовуються як комори. Поруч із південно-західною комірчиною влаштовані сходи на хори [15, 137].

Освячення храму відбулось у 1715 р., і до нього в церкві встановили пишний іконостас, зроблений на кошти братів Лизогубів ще на початку XVIII ст. Це був великий триярусний іконостас із позолоченим різьбленням та «зразками італійського живопису», який органічно вписувався в інтер'єр приміщення. Вирізьблені на його тумбах зображення гербів родини Лизогубів та напис на зворотному боці ікони Спасителя: «року 1715 стали ікони сіи трудами Якима» вказують на родину – донаторів храму та іконописця Якима.

Цей первинний іконостас був з мереживом акантового плетіння, оздобленим коштовними прикрасами. Філарет Гумілевський у своїй праці «Историко-статистическое описание Черниговской епархии», складений в середині XIX століття, відмічає поганий стан первісного іконостасу: він вже зіпсувався від старості, і верхній ярус знято через поганий його стан.

Від первісного іконостасу до початку XX ст. зберігалися Царські врата, вирізьблені з дерева (до наших днів не збереглися). В XIX ст. після встановлення нового іконостасу ці Царські врата перенесли до теплої Покровської церкви, прибудованої до Катерининської церкви із заходу [16, 37-38].

Царські врата Катерининської церкви.
Фото з каталогу виставки
до XIV Археологічного з'їзду 1908 р.

На вратах було зображено фігури євангелістів і прабатьків Ісуса Христа. Постаці розташовані в 7 рядів: внизу лежать Давид та Ісеей; вище йшли, чергуючись, ряди євангелістів (по 2) і праотців (по 4); потім зображувався сюжет Благовіщення, знову – двоє праотців, врата завершувалися постаттю Ісуса Христа. Їх було прикрашено піввінками акантового листя, грон винограду та виноградної лози. Залишки фарби свідчили, що врата були зеленого кольору [17, 152].

Під час XIV Археологічного з'їзду, що проходив у Чернігові в 1908 році, Царські врата з Катерининської церкви були представлені на виставці, підготовленій до з'їзду Єпархіальним давньосховищем. В описі до них зазначається, що «Царские врата из Черниговской Екатерининской церкви с деревом Евсея; роскошный образец малорусской резьбы по дереву 18 века с рельефными оракурами пророков и тонко резанным травяным орнаментом» [18, 96].

Професор Н. Покровський запропонував просити Вчену Раду XIV Археологічного з'їзду передати ці Царські врата «как памятник отличной, изящной резной работы, редкая в Чернигове», місцевому церковно-археологічному музею, але їхня подальша доля невідома [19, 88].

Український історик В. Модзалевський писав у 1913 р.: «...Внутренность Екатерининской церкви поражает пустынной торжественностью. Четыре стрельчатых арки несут средний купол; как всегда на Украине – церковь залита светом; но, увы, в ней уже нет старого пышного иконостаса с гербами Лизогубов на тумбах» [20, 122].

Хотілося би сподіватись, що серед парафіян Катерининської церкви будуть і представники роду Лизогубів – засновників і будівничих храму, але при аналізі її

сповідних та метричних книг їх не було виявлено. Очевидно, родина Лизогубів не мала двора на території парафії Катерининської церкви, що підтверджують і сповідні книги Вознесенської церкви, в «деревне Бобровица» за 1743 р.: саме там зафіксовано двір «бунчукового козака» Костянтина Лизогуба, сина Семена [21, 11].

До парафіян Катерининської церкви військового стану належав значковий товариш Чернігівського полку Олексія Петровича Губаревського, можливо, наказний чернігівський сотник [22, 85]. Він розпочинав службу у 1705 р. козаком полкової сотні Чернігівського полку, був у походах під Замостям, під Любарем, на лінійних роботах під Києвом; мав житловий та приїжджий двори, шинок та хутір під Черніговом. Він належав до привілейованого прошарку козацтва – неурядової козацької старшини [23, 97].

За сповідною книгою церков Чернігівського полку за 1740 р. до Катерининської церкви приписано «козаків значкових та рядових» 3, їх дружини та діти (5 хлопців та 3 дівчат), за 1743 р. – 6 козаків, їх дружини та 7 дітей. Серед парафіян церкви військового стану значиться також двір Феодора Антонієва – можливо, значкового товариша Чернігівського полку Федіра Антоновича, заможного козака, гармаша, тобто артилериста, Семена Григоровича Римара, вдівця, що проживав з двома своїми синами – Андрієм 30 років та 23-річним Дмитром; а також канцелярист Чернігівської полкової канцелярії Іван Васильович Морасевський з дружиною та дочкою та писар полкової артилерії Іван Андрійович Добровний з дружиною та двома малими дітьми.

У сповідній книзі церкви за 1760 р. серед осіб військових записано 6 козаків, серед них Данило Романович Криволап, 7 жінок та 11 дітей [24, арк. 35-39], за 1771 р. – п'ять дворів військових, серед них – полкового хорунжого Василя Яковлева [25, 12].

На початку XVIII ст. (1810 р.) до Катерининської церкви було приписано 128 парафіян чоловічої статі та 160 – жіночої, серед них – 11 військових, всі відставні солдати, з дружинами та дітьми.

Змінилась ситуація з кількістю парафіян Катерининського храму у XVIII ст., оскільки до його парафії приєднали більшу частину приходу церкви Покрови Пресвятої Богородиці, що розміщувалась поблизу і згоріла 1834 року. У 1837-38 рр. з західного боку до Катерининської церкви здійснено було прямокутну кам'яну прибудову з дзвіницею, і в ній влаштована тепла Покровська церква «на пам'ять потомству о старом Покровском приходе» [26, 70].

Таким чином значно збільшилась кількість парафіян Катерино-Покровського храму у другій половині XIX ст. Згідно з метричними книгами, станом на 1875 р. в її приході записано вже 27 дворів військових, а це – 134 особи чоловічої статі та 197 жінок [27, арк. 33]. А на початку XX ст. парафіянами церкви були 186 дворів, в яких проживало 461 особа чоловічої статі та 603 – жіночої [28, арк. 16].

Після політичних подій 1917 року в Україні розпочалась активна антирелігійна кампанія комуністичної влади. У зв'язку з новим устроєм та введенням нових правил обліку членів новоутворених релігійних громад, про кількість парафіян храму дізнаємося з документів, що зберігались у підвідділі культів Чернігівського окрвиконкому. Так, у православної громаді Катерининської церкви станом на 1924 рік зареєстровано 105 осіб, і їх облік ведеться згідно з віком, писемністю та родом занять: тут записані робітники, теслярі, прачки і т.д. Релігійна громада Катерино-Покровської церкви у 1927 р. мала вже зовсім невелику кількість членів: згідно з книгою обліку релігійних громад, до неї входить лише 28 осіб – 13 чоловіків та 15 жінок [29, 84–96].

Скоріше за все, вже з того ж 1927 року церква була закрита і богослужіння в ній не проводились близько 80-ти років.

Хвиля відродження української православної церкви у 90-х рр. XX ст. покликала до життя і нові церковні громади у Чернігові. Навесні 1990 р. ініціативна група місцевих мешканців відновила роботу козацької православної громади Катерининської церкви. Головою парафіяльної ради обрано було Віктора Левченка. 1992 року громада була

zareestrovana рішенням № 66 обласної державної адміністрації від 3 червня 1992 року. А сам храм на той час використовувався як музей декоративного мистецтва Чернігівщини і тодішня влада відмовилась передати його громаді.

22 червня 1992 р. козацька православна релігійна громада подала вперше прохання про передачу храму віруючим. Але воно, як і велика кількість наступних, було відхилене.

Багаторічне листування з Верховною Радою України, Кабінетом міністрів України, Адміністрацією Президента України та іншими органами влади було загалом безплідним. Лише 16 грудня 1996 р. міністр юстиції Сергій Головатий підтвердив визнання козацької православної громади Катерининської церкви правонаступницею тієї громади, яка утримувала храм до його закриття радянською владою.

Громаді довелось застосовувати різноманітні методи боротьби за церкву – аж до силової спроби богослужіння, якому завадив підрозділ спецпризначення міліції. Крім того, громада проводила косметичні ремонти будівлі церкви, проводила регулярні богослужіння перед зачиненими дверима свого храму на чолі з козацьким священиком протоієреєм Петром (Кириченко), свята Різдва Христового, Трійці, Покрови, святої Катерини.

5 квітня 2006 р. голова Чернігівської обласної державної адміністрації Микола Лаврик підписав розпорядження № 151 про передачу Катерининської церкви у користування релігійній громаді УПЦ КП, і цим документом розпочато нову сторінку життя храму та діяльності козацької релігійної громади.

Генеральним директором Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» та головою Козацької православної громади храму святої Катерини м. Чернігова Української Православної Церкви Київського Патріархату Андрієм Лісовим був підписаний акт прийняття-передачі пам'ятки архітектури початку XVIII ст. у безоплатне користування. Але противники київського патріархату в особі представників ПСПУ заблокували вхід до храму, поставивши великий намет перед дверима, залишивши таким чином у споруді закритими твори декоративного мистецтва, ще не вивезені історичним музеєм.

Розпочалися судові позови, які за два роки завершилися позитивно для козацької православної громади. 22 травня 2008 року Ухвалою Вищого адміністративного суду України була підтверджена законність передачі Катерининської церкви вірянам Української православної церкви Київського патріархату.

Зазначена ухвала набрала чинності з моменту проголошення і оскарженню не підлягала. Проте, лише 19 липня 2008 р. духовенство УПЦ КП на чолі з єпископом Чернігівським і Ніжинським Іларіоном та головою козацької православної громади Андрієм Лісовим, разом з козаками та мирянами змогли увійти до храму і провести Літургію. Духовенством, козаками та мирянами було визначено, що храм стане кафедральним собором Чернігівсько-Ніжинської єпархії УПЦ КП і продовжить традиції військової церкви, якою вона була з дня свого заснування. Намет «похідної церкви» московського патріархату, всупереч рішенням судів, стояв поряд з будівлею храму ще шість років, аж до Революції Гідності 2014 року.

Коли церковна громада увійшла до храму, де вже понад сім десятиліть не лунала молитва, перед нею постало складне завдання – повернути святині її колишню духовну велич, створити належні умови для проведення богослужінь. Після блокування пам'ятки система опалення була пошкоджена, внаслідок чого підвищився рівень вологості; стіни споруди набули жовто-сірого відтінку. Були знищені всі ознаки православного храму: вівтар, іконостас, усе начиння, необхідне для церковних служб.

Ці несприятливі обставини згуртували громаду та духовенство, і вже 7 грудня 2008 р., вперше з часу закриття храму на початку XX ст., у Катерининській церкві відзначалося престольне свято. А вже через рік, 7 грудня 2009 р., відбулося перше в історії козацького храму Патріарше богослужіння.

Відтоді Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет щорічно приїздить до Чернігова і очолює Божественну літургію у козацькому кафедральному соборі св. вмц. Катерини. Нині у храмі служать чотири священники: протоієреї Роман Кіник (настоятель), Євген Орда, Володимир Лящинський, ієрей Миколай Апанасенко, протодиякон Анатолій Гарбуз і диякон Олександр Товканюк.

На відзнаку 300-річчя освячення козацької церкви, згідно з рішенням Парафіяльної ради виготовлена пам'ятна медаль з правом спадкоємності «300 років козацького кафедрального собору Святої Катерини м. Чернігова» [29, 160–162].

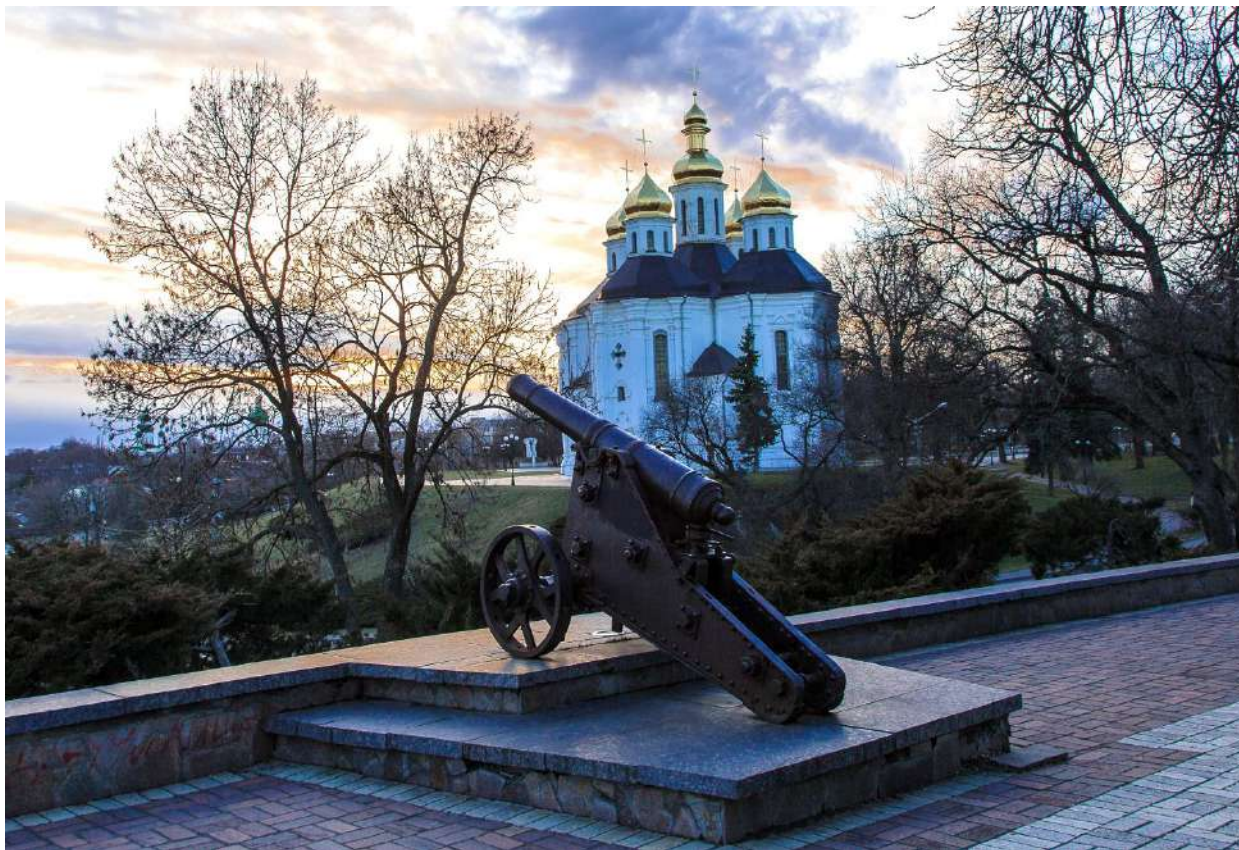
Сучасний іконостас Катерининської церкви.
Фото автора

Герби в іконостасі Катерининської церкви. Фото автора

День великомучениці Катерини, 7 грудня, у 2016 р. став особливим для парафіян чернігівської церкви: у храмі відбулось освячення нового різьбленого з дерева іконостаса. Виготовляли його протягом року різьбяри з м. Рівне під керівництвом художника Віталія Бугринця. Вирізьблений в стилі бароко триярусний іконостас 12 метрів в ширину та 12 висотою оздоблений колонами, оповитими виноградною лозою. В іконостасі вміщено 40 ікон, написаних волинськими майстрами з м. Луцьк. Серед них ікони Покрови Пресвятої Богородиці, святої великомучениці Катерини, останнього кошового Запорозької Січі святого Петра Калнишевського, святих чернігівського князя Михаїла та його боярина Федора та інші. Крім того, на зразок першого іконостасу церкви, поставленого на кошти братів Лизогубів, у новому іконостасі під місцевим чином вміщені різьблені герби в картушах. Під іконою святого праведного Петра Калнишевського – герб Війська Запорізького із зображеною постаттю козака, озброєного мушкетом та шаблею, під образом Богородиці – чернігівського полковника і гетьмана Павла Полуботка, під іконою Спасителя – гетьмана Івана Мазепи. Герб чернігівського полковницького роду Лизогубів, фундаторів храму поставлений під храмовою іконою Святої Катерини.

«Ці герби нагадують про наше минуле, про козацьких провідників і меценатів Церкви Української, через дари яких з'явилася архітектурна епоха козацького бароко, чиєю яскравою перлиною є храм св. Катерини», – зазначив в інтерв'ю представникам ЗМІ архієпископ Чернігівський і Ніжинський Євстратій (Зоря) [30, 301–302].

Катерининська церква м. Чернігова та фортечна гармата. Вид з Валу.
Фото М. Турчина

Козацький кафедральний собор св. вмц. Катерини – унікальна духовна й мистецька перлина Чернігівської землі. Цей неперевершений зразок козацького бароко ось уже 300 років стверджує незламність українського духу, досі нагадує про відвагу козацького Чернігівського полку та славетного полковника Якова Лизогуба, і в наш час продовжує традиції військового собору, яким був від свого освячення у 1715 році.

Джерела та література

1. Самохіна Н. Родина Лизогубів та її внесок у розвиток культури / Н. Самохіна // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2006. – Вип. 7. – С. 42–58.
2. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини : енциклопедія / В. В. Кривошея. – К.: Стилос, 2010. – 792 с.
3. Лазаревский А. Люди старой Малороссии (Лизогубы) / А. Лазаревский // Киевская Старина. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – № 1. – С. 101–125.
4. Величко С. Літопис / Величко С. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
5. Арендар Г. П. Церковні старожитності Чернігова XVII – XVIII століть / Г. П. Арендар // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 90–96.
6. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба / І. Ситий // Пам'ять століть. – 1996. – № 3.
7. Черниговский Елецкий Свято-Успенский женский монастырь : исторический очерк. – Киев : Информационно-издательский центр Украинской Православной Церкви, 1999. – 88 с.
8. Катерининська церква в Чернігові / [А. Доценко, І. Шевчик, С. Сергєєв та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 184 с.
9. Лазаревский А. Люди старой Малороссии (Лизогубы) / А. Лазаревский // Киевская Старина. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – № 1. – С. 101–125.
10. Шафонский А. О городе Чернигове / А. Шафонский // Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 237–309.